

УДК 811.161.3'373.2:398.91

Ю. А. Петрушэўская

**ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ ПРЫКАЗАК
У СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ**

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца падыходы да вывучэння прыказак у сучасным беларускім мовазнаўстве. Акрэсліваюцца фалькларыстычны, этнаграфічны, культуралагічны, філалагічны, лінгвістычны, кагнітыўны, аксіялагічны аспекты даследавання прыказак як моўных адзінак. Прапануецца дыферэнцаваць гістарычны (дыяхранічны) і апісальны (сінхранічны), супастаўляльны і тыпалагічны падыходы да вывучэння прыказак беларускай мовы. У складзе тыпалагічнага падыходу вылучаюцца даследаванні, якія скіраваны на пошукі міжмоўных прыказкавых паралелей і ўніверсалій.

Ключавыя словы: беларуская мова, парэміялогія, прыказка, тэорыя, метадалогія, аспекты вывучэння.

Даследаванне выканана ў межах НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» (ДР № 20211335) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў 2021–2025 гг.

Парэміялогія ў апошнія дзесяць гадоў канчаткова аформілася ў якасці асобнага кірунку даследаванняў у сучаснай лінгвістыцы [1; 2; 3] і набыла шэраг уласна мовазнаўчых аспектаў свайго развіцця [4].

У сучасным беларускім мовазнаўстве можна вылучыць шэсць аспектаў вывучэння прыказак: фалькларыстычны, этнаграфічны, культуралагічны, філалагічны, уласна лінгвістычны, кагнітыўны, аксіялагічны. Некаторыя з іх дастаткова абгрунтаваны, астатнія знаходзяцца яшчэ ў стадыі тэарэтычнага і метадалагічнага афармлення [5].

Фалькларыстычны аспект вывучэння прыказак прадугледжвае перш за ўсё зварот да разгляду іх асаблівасцей як жанру вуснай народнай творчасці ў плане адлюстравання ў іх эстэтычнага боку, светапогляднай асновы, семіятычнай арганізацыі і моўнай спецыфікі традыцыйнага або сучаснага фальклору беларускага народа. Фалькларыстычны аспект вывучэння прыказак як моўных адзінак утварае асобны кірунак у межах парэміялогіі як раздзела фалькларыстыкі [6].

Этнаграфічны аспект вывучэння прыказак шчыльна тэарэтычна звязаны з фалькларыстычным аспектам і вылучыўся з яго ў якасці самастойнага падуплывам даследаванняў фальклорных мінітэкстаў як крыніцы этнаграфічных звестак. Вывучэнне прыказак у этнаграфічным аспекце сканцэнтравана на выяўленні ў змесце прыказак інфармацыі аб гістарычных і культурна-бытавых асаблівасцях жыцця беларускага народа, аб фактах яго матэрыяльнай і духоўнай культуры, аб яго этнічна дэтэрмінаваных сацыяльных стэрэатыпах [7; 8]. Этнаграфічны аспект вывучэння прыказак (або этнапарэміялогія) метадалагічна яшчэ не аддзяліўся ад этнафразеалогіі [9; 10].

Культуралагічны аспект вывучэння прыказак метадалагічна звязаны з фалькларыстычным і этнаграфічным аспектамі і адасобіўся ад іх у сувязі з развіццём культуралогіі як самастойнай навуковай дысцыпліны. Прыказка ў гэтым сэнсе разглядаецца як адзін з тэкстаў культуры. Даследаванне прыказак у культуралагічным аспекце прадугледжвае пошук рэалізацыі ў іх культурных кодаў (закадаванай у рознай форме інфармацыі аб тых ці іншых асаблівасцях нацыянальнай культуры), а таксама гістарычна-сацыяльнага вопыту беларускага народа. Менавіта культуралагічны аспект вывучэння прыказак з'яўляецца неабходнай і дастатковай падставай для выяўлення ступені нацыянальнай спецыфічнасці прыказкавага фонду беларускага народа на шырокім моўным і лінгвакультурным фоне [11; 12; 13]. У сувязі з гэтым прыказкі вывучаюцца як аб'ект лінгвакраізнаўства [14], лінгвакультуралогіі [15: 33–62], культурнай антрапалогіі [16].

Філалагічны аспект вывучэння прыказак канцэнтруе ўвагу на моўных і паэтычных асаблівасцях выказвання ў іх абагульненай думкі (яе «згушчэння», паводле шырока вядомых слоў А.А. Патабні), а таксама на функцыянаванні прыказак у літаратурных тэкстах. Даследуюцца розныя бакі семантыкі, прагматыкі, структуры, функцый прыказак у сувязі з іх рэалізацыяй як стылістычнага сродку ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах [17].

Уласна лінгвістычны аспект вывучэння прыказак дыферэнцыруецца на тры напрамкі ў межах фразеалогіі, лінгвістыкі афарызма і ўласна парэміялогіі. У фразеалогіі прыказкі апісваюцца як асобны тып адзінак. У лінгвістыцы афарызма прыказкі інтэрпрэтуюцца як адзін з класаў афарыстычных адзінак [18; 19; 20], якія разглядаюцца як «аднафразавыя, намінатыўныя, дыскурсіўна аўтаномныя, узаўяляльныя, устойлівыя адзінкі, якім можа быць уласціва тэкставая, а таксама выразная (эстэтычная) славесная форма, і якія адрозніваюцца ад усіх іншых фразавых адзінак наяўнасцю абагульнена-ўніверсальнага значэння» [21, с. 699]. Найбольш пра-

дуктыўным з'яўляецца вывучэнне моўнай прыроды прыказак у межах парэміялогіі як самастойнай лінгвістычнай дысцыпліны [22], у межах якой прыказкі апісваюцца як адзінкі мовы, якія валодаюць спецыфічнымі структурнымі і семантычнымі ўласцівасцямі [23; 24]. Вызначаюцца найбольш актыўныя адзінкі прыказкавага фонду беларускай мовы, у тым ліку ў параўнанні з рускай мовай [25; 26].

Кагнітыўны аспект вывучэння прыказак (звычайна як разнавіднасці афарыстычных адзінак) звязаны з даследаваннямі паняційна-канцэптуальных спосабаў катэгарызацыі прыказкавай семантыкі [27; 28]. У межах кагнітыўнага аспекту вывучэння прыказак апісваецца і нацыянальна-культурны кампанент прыказкавай карціны свету. У гэтым сэнсе акрамя этнакультурнай вылучаецца і этнакагнітыўная спецыфічнасць устойлівых адзінак, у тым ліку прыказак [29]. Аднак варта прымаць да ўвагі, што прыказкавую карціну свету, насуперак распаўсюджанай думцы, далёка не заўсёды характарызуе этнакагнітыўная своеасаблівасць. У большасці беларускіх прыказак, як паказваюць даследаванні, адлюстравана небеларуская карціна свету [30].

Аксіялагічны аспект вывучэння прыказак адасобіўся ў апошні час ад этнаграфічнага, культуралагічнага і кагнітыўнага аспектаў у сувязі з актыўным пошукам у нацыянальных прыказкавых карцінах свету і ментальнай прасторы носбітаў мовы асноўных каштоўнасцей дамінант і мадэляваннем на матэрыяле прыказкавых фондаў сістэм традыцыйных каштоўнасцей розных народаў [31; 32]. Асаблівую актуальнасць набываюць спробы выяўлення агульначалавечых і ўнікальных каштоўнасцей, адлюстраваных у прыказках. Фарміруецца новы напрамак – аксіялагічная парэміялогія [33].

Асобна трэба адзначыць (у межах уласна лінгвістычнага аспекта) яшчэ чатыры агульналінгвістычныя падыходы да вывучэння прыказак беларускай мовы: гістарычны (дыяхранічны) і апісальны (сінхранічны), супастаўляльны і тыпалагічны. У межах дыяхранічнага падыходу з'явіўся першы ў славянскім мовазнаўстве этымалагічны слоўнік прыказак [34], пачаліся даследаванні гістарычных лёсаў асобных прыказак [35; 36; 37], у тым ліку тых, што паходзяць з літаратурных крыніц (пераважна іншамоўных) [38; 39], а таксама біблейскіх тэкстаў [40; 41]. У межах супастаўляльнага падыходу распрацоўваюцца прынцыпы міжмоўнага параўнання прыказак [42; 43], вызначаюцца падабенствы і разыходжанні паміж прыказкамі розных моў [44], ствараюцца двухмоўныя парэміялагічныя слоўнікі [45; 46; 47; 48; 49]. У складзе тыпалагічнага падыходу вылучаюцца даследаванні, якія скіраваны на пошукі міжмоўных прыказкавых паралелей у беларускай мове і генетычна і арэальна аддаленых ад яе моў [50; 51], а таксама прыказкавых універсалій у беларускай мове на шырокім моўным фоне [52; 53; 54; 55; 56].

Кожны з апісаных вышэй аспектаў грунтуецца як на пэўных уласцівасцях і прыкметах прыказкі ў праекцыі на яе функцыянальную значнасць у мове і народнай культуры, так і на існуючых разуменнях і парадыгмах вывучэння парэмій як аб'екта лінгвістыкі. Такі падыход дазваляе не толькі своечасова дыферэнцаваць, але і аб'ектыўна абгрунтоўваць новыя аспекты вывучэння прыказак беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Парэмиология в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. – М. : URSS ; Ленанд, 2015. – 294 с.
2. Парэмиология без границ / под ред. М. А Бредиса, О. В. Ломакиной. – М. : Изд-во РУДН, 2020. – 244 с.
3. Парэмиология на перекрестках языков и культур / под ред. Е. Е. Иванова, О. В. Ломакиной. – М. : Изд-во РУДН, 2021. – 246 с.
4. Мокиенко, В. М. Современная парэмиология (лингвистические аспекты) / В. М. Мокиенко // Мир русского слова. – 2010. – № 3. – С. 6–20.

5. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з'езд славістаў, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : у 2 т. / гал. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–323.
6. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология конца XX – начала XXI века (1991–2014 гг.) / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская // Паремиология в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. — М. : Ленанд, 2015. – С. 252–292.
7. Дзядова, А. С. Этнакультурная семантика назваў побыту ў парэміялагічных адзінках беларускай мовы / А. С. Дзядова // Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна. – 2011. – № 1 (30). – С. 85–89.
8. Сівурава, Л. Прыказкі і прымаўкі як адлюстраванне светапогляду беларускага сяліна / Л. Сівурава // Роднае слова. – 2012. – № 4. – С. 87–90.
9. Коваль, В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель : ИММС, 1998. – 213 с.
10. Коваль, В. И. Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Минск : РИВШ, 2011. – 194 с.
11. Мокиенко, В. М. Лингвокультурологическая паремиология в европейской ретроспективе / В. М. Мокиенко // Перспективные направления современной лингвистики. – М. : РУДН, 2020. – С. 42–53.
12. Иванов, Е. Е. Национальная специфичность пословичного фонда: основные понятия и методика выявления / Е. Е. Иванов, О. В. Ломакина, Ю. А. Петрушевская // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2021. – Т. 12. – № 4. – С. 996–1035.
13. Петрушэўская, Ю. А. Моўная спецыфічнасць і нацыянальная адметнасць прыказак беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2021. – 220 с.
14. Иванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
15. Иванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.
16. Дзядова, А. С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 161 с.
17. Лепешаў, І. Я. Прыказкі як моўныя адзінкі і іх стылістычнае выкарыстанне / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 1995. – 130 с.
18. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вивучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
19. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
20. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
21. Иванов, Е. Е. Афоризм как объект лингвистики: основные признаки / Е. Е. Иванов // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2020. – Т. 11. – № 4. – С. 659–706.
22. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 279 с.
23. Іваноў, Я. Я. Асноўныя кампаненты прыказкі як моўнай адзінкі: прыказкавая структурна-семантычная мадэль / Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская // Весці БДПУ. Серыя 1: Педагагіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2021. – № 4. – С. 44–52.
24. Іваноў, Я. Я. Асноўныя кампаненты прыказкі як моўнай адзінкі: лексічны склад, граматычная арганізацыя, фармальныя і структурна-семантычныя варыянты / Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская // Весці БДПУ. Серыя 1: Педагагіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2022. – № 1. – С. 75–79.
25. Ivanov, E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E. Ivanov. – Prague : RSS, 2002. – 136 p.
26. Иванов, Е. Е. “Основной паремиологический фонд” русского языка и его соотношение с “паремиологическим минимумом” / Е. Е. Иванов // Мир русского слова и русское слово в мире : материалы XI Конгресса МАПРЯЛ, Варна, Болгария, 17–23 сентября 2007 г. : в 7 т. – София : Heron Press, 2007. – Т. 2. – С. 152–156.

27. Іваноў, Я. Я. Семантычная тыпалогія афарызма ў славянскіх і германскіх мовах / Я. Я. Іваноў // *Frazeologické štúdie*. – 2003. – Т. III. – С. 43–60.
28. Іваноў, Я. Я. Семантыка афарыстычных выказванняў (на матэрыяле славянскіх і германскіх моў) / Я. Я. Іваноў // *Веснік БДУ. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка*. – 2004. – № 1. – С. 63–68.
29. Гутовская, М. С. Три вида этноспецифичности во фразеологии: этнолингвистическая, этнокультурная и этнокогнитивная специфичность / М. С. Гутовская // *Respectus Philologicus*. – 2015. – № 27. – С. 156–165.
30. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.
31. Бредис, М. А. Отражение ценностных ориентиров в паремиологии (на материале пословиц русского, латышского, литовского, немецкого и английского языков о дружбе и деньгах) / М. А. Бредис // *Вестник НовГУ*. – 2014. – № 77. – С. 102–104.
32. Ломакина, О. В. Изучение пословиц в русле ценностной парадигмы: методология исследования и критерии выделения оценочности / О. В. Ломакина // *Учёные записки Крымского федерального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филологические науки*. – 2021. – Т. 7. – № 1. – С. 97–107.
33. Ничипорчик, Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках / Е. В. Ничипорчик. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 358 с.
34. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая школа, 2014. – 139 с.
35. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Адна галава добра, а дзве лепш* / Ю. А. Петрушэўская // *Вестник МГЛУ. Серия 1: Филология*. – 2015. – № 5(78). – С. 84–96.
36. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому малы дождж* / Ю. А. Петрушэўская // *Роднае слова*. – 2016. – № 1. – С. 44–47.
37. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Хто мажа, той і едзе* / Ю. А. Петрушэўская // *Вестник ПГУ. Серия А: Гуманитарные науки*. – 2016. – № 2. – С. 138–144.
38. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1. – 136 с.; 2006. – Ч. 2. – 208 с.
39. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
40. Балакова, Д. Лепта біблейскай мудрасці: біблейскія крылатыя выражэнні і афарызмы на руском, англійском, беларуском, немецком, словацком і украінском мовах / Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжынович, М. С. Гутовская, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилёв: МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.
41. Лепта біблейскай мудрасці: руско-славянскі слоўнік біблейскіх выражэнняў і афарызмаў з сапрапавядамі ў германскіх, романскіх, армянскіх і грузінскіх мовах: в 2 т. / пад ред. Е. Е. Иванова [і др.]. – Могилёв: МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с.; Т. 2. – 308 с.
42. Іваноў, Я. Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / Я. Я. Іваноў // *Studia slavistyczne*. – 2003. – Т. 4. – С. 49–55.
43. Иванов, Е. Е. Типы межъязыковых сходств и различий паремиологических единиц (на материале белорусского и немецкого языков) / Е. Е. Иванов, Н. К. Романова // *Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica VII*. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2006. – С. 161–164.
44. Іваноў, Я. Я. Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў: падабенствы і разыходжанні / Я. Я. Іваноў // *Філалагічныя студыі*. – 2011. – Вып. 6 / 2. – С. 53–63.
45. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский словарь пословиц: в 2 ч. / Е. Е. Иванов. – Могилёв: Брама, 2001. – Ч. 1. – 144 с.; Ч. 2. – 164 с.
46. Іваноў, Я. Я. Беларуская-нямецкі парэміялагічны слоўнік / Я. Я. Іваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.

47. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.
48. Иванова, С. Ф. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.
49. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 240 с.
50. Петрушевская, Ю. А. Белорусские параллели вепских пословиц: в поисках типологически общего и этноспецифического / Ю. А. Петрушевская // Вестник угроведения. – 2022. – Т. 12. – № 3. – С. 497–505.
51. Петрушевская, Ю. А. Тувинские и белорусские пословичные параллели (типологическая общность на фоне этнокультурной специфичности) / Ю. А. Петрушевская // Новые исследования Тувы. – 2022. – № 3. – С. 241–263.
52. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. статей. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. – С. 46–49.
53. Петрушевская, Ю. А. Универсальное и национальное в паремиологической системе языка (на материале английского и белорусского языков) / Ю. А. Петрушевская // Acta Germano-Slavica. – 2015. – Т. 6. – С. 213–216.
54. Петрушэўская, Ю. А. Аб'ём і склад універсальных адзінак ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны студіі. – 2018. – Вип. 18. – С. 48–62.
55. Петрушевская, Ю. А. Методология определения национального, интернационального и универсального в фразеологии и паремиологии белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // West-East. – 2021. – Vol. 5. – No. 1. – P. 61–72.
56. Petrusheuskaya, Y. Linguistic universals and paremiological fund of the language / Y. Petrusheuskaya // Herald of Polotsk State University. Series A: Humanity Science. – 2019. – No. 2. – P. 115–121.

Abstract. The article discusses approaches to the study of proverbs in modern Belarusian linguistics. Folkloristic, ethnographic, cultural, philological, linguistic, cognitive, axiological aspects of the study of proverbs as linguistic units are determined. It is proposed to separately differentiate historical (diachronic) and descriptive (synchronous), comparative and typological approaches to the study of Belarusian proverbs. Within the framework of the typological approach, studies aimed at searching for interlingual proverbial universals are identified.

Keywords: Belarusian language, paremiology, proverb, theory, methodology, aspects of study.

Петрушевская Юлия Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент; Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова (ling-msu@mail.ru).